

Zmatení jazyků o jazyku

Marek Mikušiak: *Filozofia jazyka*

Medzi logikou a psychológiou

Tрнава, Typi Universitatis Tyrnavensis 2018. 207 s.

Představte si několik slepců, kteří se přou o to, jak vypadá slon. Přitom dostanou možnost si jednoho konkrétního slona ohmatat, ale každý jinou část. Ten, který se bude dotýkat nohy, nabude dojmu, že se slon podobá sloupu. Dalšímu bude jeho chobot připomínat hada atd. Podobně vypadají podle amerického logika Haskella B. Curryho¹ diskuse mezi různými teoretickými přístupy k jazyku. Toto podobenství o nedorozumění mezi lingvistikou, psychologií, logikou i různými filosofickými perspektivami zmiňuje Marek Mikušiak na zadní straně obalu své knihy *Filozofia jazyka*, jež vyšla s podtitulem *Medzi logikou a psychológiou*.

Takto se seznamujeme s hlavním záměrem tohoto pojednání, jímž je představit základní přístupy k jazyku a zjednat určitou jasnost v tom, jak se názorově liší a nakolik se v polemikách spíše mýjeji. Odvolání se na Curryho naznačuje, že podle autora dochází obecně spíše k tomu druhému, takže valná část polemik je založena na neporozumění. Autor se také následně snaží vysvětlit, v čem spočívá kámen, resp. různé kameny úrazu. Probírané přístupy dělí na čtyři druhy: logickou sémantiku, prototypovou teorii, konstruktivismus a sociální teorii významu. Tomu odpovídá také rozdělení kapitol.

Kniha je psána poměrně přístupně a čtivě. Ačkoli autor přináší netriviální argumentaci a úctyhodný vhlad do problematiky, vše podává ze sympaticky laické perspektivy, aby knihu mohli číst i relativně méně zasvěcení čtenáři. Mikušiakovo přístupné podání ovšem umožňuje i odborníkům, především filosofům, nahlédnout problematiku významu trochu omlazenýma, a tím zbystřenýma očima. Filosof jazyka navíc může v této knize hledat i inspiraci v případech, kdy chce vysvětlovat nefilosofům z řad lingvistů, psychologů, informatiků a dalším, v čem jsou jejich teze týkající se jazyka, případně i myšlení nejednou zavádějící a matoucí.

Nejenom laikům je věnována úvodní kapitola, ve které autor přiznává, že jedním z vodítek při zkoumání jazyka musí být naše výchozí intuice. Jazyk samozřejmě běžně používáme a nějakým způsobem je nám jasné, co jazyk je a jak funguje. Na druhou stranu je ovšem třeba vidět, že nás tyto intuice mohou také snadno svádět na scestí. Pojdme si ale nyní představit čtyři v knize probírané přístupy.

1 Curry, H. B., Some Logical Aspects of Grammatical Structure. In: Jakobson, R., *Structure of Language and its Mathematical Aspects*. Providence, American Mathematical Society 1961, s. 56–68.

Logická sémantika a Frege jako její předchůdce

První přístup lze široce označit jako „logický“. Podle něj dělá jazyk jazykem primárně to, že na něj lze aplikovat logické kategorie a že vykazuje určitou logickou strukturu. Jeden výrok např. může vyplývat z jiného, nebo s ním naopak může být neslučitelný apod. Tento přístup se opírá o hlubokou tradici, ovšem za svou dnešní podobu vděčí především Gottlobu Fregovi, zakladatelské postavě moderní logiky a analytické filosofie.

Frege² a v návaznosti na něj také Mikušiak zdůrazňuje, že význam je objektivní, a odmítá tak psychologismus. Význam v zásadě nemá nic společného s tím, co se děje v mysli člověka, který zrovna vyslovuje nebo píše nějakou větu. To pro leckoho není příliš intuitivní, je přirozené domnívat se, že jazyk má v první řadě vyjadřovat to, co mají lidé na mysli. Takové pojetí lze najít např. u Johna Locka³ a jiných Fregových předchůdců, ale také u některých následníků, o kterých se ještě zmíníme.

Mikušiak představuje tradiční Fregovu sémantickou distinkci mezi smyslem a významem⁴ a naznačuje, proč si získala takový vliv. Přitom také varuje před některými zjednodušujícími výklady a nedostatečně propracovanými kritikami této distinkce. Každopádně fregovské smysly mají s fyzickými entitami společné to, že nejsou subjektivní, a s psychologickými entitami zase to, že nejsou hmotné. Smysl nějakého výrazu a speciálně věty (ve Fregově terminologii *myšlenku*) uživatelé daného jazyka sdílejí. Řečeno Fregovými slovy, je *vlastnictvím mnohých*.

Jisté slabší místo ve Fregově pojetí Mikušiak vidí v tom, že není jasné, jak máme k těmto objektivním nehmotným entitám přístup. To je v podstatě variace na problém všech možných platónských pojetí, která obtížně vysvětlují, jak mohou ideje interagovat s neideálním světem včetně našich myslí. Ovšem tento problém vzniká pouze tehdy, když Frega skutečně interpretujeme jako přímočarého platonistu, což se sice nabízí, ale není to nutné. Mikušiak možnost vyhnout se platonismu ve fregovské kapitole pouze naznačuje, ale zevrubnější prozkoumání této možnosti by patrně překračovala rámec celkové koncepce jeho knihy. Navíc v předposlední kapitole Frega propojí se sociálními teoriemi významu, což jasně naznačuje krok směřující právě tímto směrem.

Nicméně mnoho autorů má pocit, že na logice založený přístup k jazyku je nutné zkreslující, protože formální logika počítá s přesně vymezenými významy, zatímco ve skutečném jazyce se zcela běžně setkáváme s vágnostmi a nejasnostmi. Tato kritika je mnoha ohledech naivní a Mikušiak proti ní Frega oprávněně hájí. Nicméně na konci fregovské kapitoly poněkud vyhýbavě píše, že jistá idealizace při logíc-

2 Viz např. Frege, G., *Základy aritmetiky*. In: *týž, Logická zkoumání*. Přel. J. Fiala. Praha, Oikúmené 2012.

3 Locke, J., *Esej o lidském chápání*. Přel. M. Dokulil. Praha, Oikúmené 2012.

4 Frege, G., *O smyslu a významu*. Přel. J. Fiala. In: *Scientia & Philosophia (SciPhi)*. Praha, Univerzita Karlova 1992, s. 33–75.

kém modelování může být pochopena jako „nástroj na řešení partikulárních jazykových problémů“.⁵ Pod tím si ovšem nedovedu nic konkrétního představit. Jaké partikulární problémy má autor na mysli? Jaké má být ono řešení? Nicméně není vůbec jednoduché vysvětlit vztah logiky a přirozeného jazyka a podobných vyjádření se dopouští mnoho jiných autorů. Uspokojivější odpovědi se ale nakonec dočkáme až v závěrečné kapitole, kde autor na základě úvah z Wittgensteinových *Logických zkoumání* zpochybní distinkci mezi vágním a přesně určeným významem, jak je běžně chápána. Dospěje tak závěru, že „přesnost je relativní pojem“, resp. že „určitost pojmu je relativní pojem“.⁶

Nicméně je přirozené ptát se, zda nelze složitost fungování jazyka lépe postihnout, když psychologii přece jenom také zohledníme a podíváme se, jak běžní uživatelé jazyka mluví a uvažují. Fregova charakteristika smyslu jako způsobu danosti referenta navíc trochu vybízí k návratu k psychologismu. Tak je motivována následující kapitola recenzované publikace, která představuje přístupy, které se proti Fregovi právě z těchto důvodů vymezují. Prvním z nich jsou prototypové teorie.

Prototypové teorie

Plurál v názvu kapitoly naznačuje, že jde o různorodou skupinu přístupů. Nebudu se zde nořit do detailů a spíše shrnu, co mají tyto přístupy společného. Hlavní motiv spočívá v kritice Fregova chápání jazyka jako příliš abstraktního a psychologicky neadekvátního. Fregův přístup je totiž také zásadně normativní – význam dané věty a její případná pravdivost jsou objektivní díky určitým platným pravidlům, nezávisle na tom, jak tyto věty konkrétně používáme a co se přitom děje v naší mysli.

To pak ale, zdá se, znamená, že pojem, např. pojem být červený, je nějakým způsobem objektivně vymezený a je dáno, co pod něj spadá. V zásadě je to s tímto pojmem podobné jako s matematickými pojmy, např. s pojmem prvočísla. Jenže ve skutečnosti pojmy běžně nepoužíváme podle úplně jasných a přesných pravidel. Existuje mnoho předmětů, o kterých nelze říci, zda jsou červené, a představa, že ve skutečnosti musí být jenom jedna alternativa správná, je přinejmenším podivná. Na druhou stranu nepochybně existují předměty jasně červené a předměty jasně nečervené.

Prototypové teorie proto říkají, že pojmy obecně nejsou vymezeny jasnými definicemi, ale spíše si je máme myslet jako jakási silová pole ve tvaru kruhu nebo elipsy. Ve středu jsou typické exempláře daného pojmu, v případě pojmu ovoce to mohou být jablka, zatímco na okrajích jsou netypické exempláře, například fíky. Přesně vymezené pojmy, jak si je v duchu aristotelské tradice představoval Frege,

5 Mikušiak, M., *Filozofia jazyka. Medzi logikou a psychológiou*. Trnava, Typi Universitatis Tyrnavensis 2018, s. 75.

6 Tamtéž, s. 105 a s. 191.

jsou podle tohoto pojetí fikce. Hlavními propagátory prototypových teorií jsou Eleanor Roschová⁷ a George Lakoff.⁸ Tito autoři se opírají o empirické studie, podle kterých respondenti běžně některé exempláře pod daný pojem zařadí rychleji a rozhodněji než jiné.

Ačkoli má tato teorie svou atraktivitu a zdá se v jistých ohledech adekvátnější než Fregova a jí příbuzné, trpí také závažnými problémy. Mikušiak uvádí řadu protiargumentů z literatury i svých vlastních. Mohou např. vůbec mezi takto chápanými pojmy platit logické vztahy? Hlavní problém tohoto pojetí ale Mikušiak nachází v tom, že není úplně jasné, kde prototypové pojmy jsou a jak nám mohou umožňovat smysluplnou komunikaci. Zdá se, že podle autorů jde o psychologické entity, ale pak jsou nasnadě fregovské výhrady, že nemůžeme vědět, jak vypadá pojem v mysli druhého člověka. Přitom by bylo podivné popírat, že můžeme zaručeně mluvit o tomtéž, ať už o ovoci nebo o prvočíslech.

Ačkoli tato teorie chce být empiricky adekvátnější, zůstává nevysvětleno, jak můžeme empiricky prototypové pojmy zkoumat. Jaké testovatelné hypotézy o nich můžeme formulovat? Původně se toto pojetí přitom nechalo inspirovat Wittgensteinovými poznámkami o rodinných podobnostech.⁹ Příbuzní spolu v rámci jedné rodiny mohou navzájem sdílet různé rysy, aniž jsou nějaké společné všem dohromady. Mohu tak zdědit chůzi po dědečkovi, po matce barvu očí, strýci se podobat tvarem hlavy, a přesto nemusíme mít všichni dohromady společného nic. Podobným způsobem mohou být provázány věci, na které lze aplikovat jeden a tentýž predikát. Nemá tedy vždy smysl hledat cosi jako společnou esenci, která se ve všech těchto exemplářích skrývá.

Ovšem Wittgenstein nám tento vhled poskytuje jako filosof, nikoli jako jazykovědec. Přesazení jeho tezí do empirické lingvistiky pak má za následek nedostatečně teoreticky založený přístup k jazyku. Přes celkově silně kritický přístup k této teorii Mikušiak čtenáři umožňuje, aby ocenil i její klady. Zkoumáním prototypových efektů, tedy toho, že některé exempláře považujeme za více a jiné za méně typické reprezentanty daného pojmu, můžeme osvětlovat, jak funguje demagogie, která zaměřuje pozornost na typické nebo údajně typické případy.¹⁰ Na druhou stranu nicméně Mikušiakovu kritiku vnímám jako poučné varování před příliš zbrklými tendencemi přenechávat filosofické otázky empirickému bádání. Mnohé zdánlivé objevy nejenom toho, jak funguje jazyk, pak mohou podobně jako v případě prototypových teorií přinést do dané problematiky hlavně zmatek. Jak autor pozna-

7 Rosch, E., *Principles of Categorization*. In: Rosch, E. – Lloyd, B. (eds.), *Cognition and Categorization*. Hillsdale, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, Inc 1978, s. 27–48.

8 Lakoff, G., *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, University of Chicago Press 1987.

9 Wittgenstein, L., *Filozofická zkoumání*. Přel. J. Pechar. Praha, Filosofia 1998.

10 Viz např. výrok „politici kradou“. Mikušiak, M., *Filozofia jazyka. Medzi logikou a psychológiou*, c.d., s. 94.

menává: to, že některé součty obvykle počítáme déle a s většími obtížemi než jiné, neznamená, že jsou jejich výsledky méně správné.

Konstruktivismus

Dalším z přístupů, který se snaží Frega kritizovat pro údajně nedostatečně vědecké pojetí myslí, je konstruktivismus, resp. komputační teorie myslí. Tato teorie používá nepochybně jasnější nástroje než prototypové teorie, ale v jejich základech se skrývají v zásadě velmi podobné nejasnosti.

Komputační teorie jazyka je založena na komputační teorii myslí a v ní sídlících jazykových kompetencích. Nejnámějším představitelem tohoto přístupu je Noam Chomsky, globální intelektuální celebrita. Podle něj je potřeba na naši mysl pohlížet jako na Turingův stroj, tedy na komputační mechanismus, který dokáže pro zadaný vstup vypočítat odpovídající výstup.

Podle Chomského je formální logika pro pochopení toho, jak funguje jazyk, zcela irelevantní, protože se zabývá pouze svými umělými konstrukcemi, a nikoli skutečným jazykem. Chomsky dále také popírá Fregovo pojetí významu, podle nějž musíme významy sdílet, takže různí řečníci v dialogu mohou chápat tentýž význam. Podle Chomského musí jít spíše o dostatečně podobný význam, který je zároveň v myslí různých mluvčích. Sdílený jazyk je dokonce podle Chomského iluze, ve skutečnosti máme každý v myslí svůj vlastní jazyk.¹¹

Je ovšem zřejmé, že ačkoli na teorii výpočtové složitosti založená matematická lingvistika může přispět k osvětlení jazyka z nové a přínosné perspektivy, těžko si může nárokovat tak ambiciózní cíle, jaké pro ni stanovil právě Chomsky. Tato koncepce nemůže, jak si to Chomsky představuje, nějakým způsobem postihnout definitivní podstatu jazyka, protože opět lze jen těžko ignorovat fregovské antipsychologické námitky. Také z jeho pojetí zcela vypadáva normativní stránka jazyka. Chomsky tedy celkově poměrně dobře naplňuje Curryho popis slepce.

Toto psychologické pojetí, podobně jako už pojetí Lockovo, s sebou ještě nese silný předpoklad nezávislosti myšlení na jazyku. V této souvislosti Mikušiak probírá také diskuse o relativismu a o vlivu jazyka na myšlení. V první polovině 20. století Benjamin Lee Whorf na základě svého výzkumu jazyka Hopiů,¹² původních obyvatel části Arizony, tvrdil, že jazyk tohoto etnika se natolik odlišuje od jazyků, které známe, že jeho uživatelé musejí uvažovat zásadně jinak než my, a v důsledku toho žít v jiném světě. Tyto silné teze podnítily polemiky, nakolik daný jazyk ovlivňuje myšlení a konstituuje svět jeho uživatelů a nakolik jsou takové závěry přehnané. Mikušiak tuto polemiku komentuje podobně jako všechny ostatní, kterým se

11 Chomsky, N., *Language and Thought*. Wakefield, Moeyer Bell 1995, s. 18.

12 *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, Mass., MIT Press 1956.

v knize věnuje, totiž jako neporozumění založené na neprojasněném používání takových základních pojmů, jako jsou jazyk, myšlení a další. Mám dojem, že v tomto případě je jeho verdikt až příliš příkrý, zvláště když tezi o „určitém vlivu jazyka na myšlení“ označuje za příliš vágní a poměrně zavádějící,¹³ přičemž sám na předchozích stránkách hovoří o vlivu jazyka na uměleckou tvorbu (např. slovenští umělci většinou znázorňují smrt jako ženu, zatímco němečtí jako muže – podle toho, jakého rodu je v tom kterém jazyce označení pro smrt).

Nicméně za cenný vhled považuji Mikušiakovu poznámku, že myšlení – alespoň pokud je chápeme s Donaldem Davidsonem¹⁴ a patrně už Fregem úzeji jako propoziční myšlení (charakteristické tím, že je někomu připisujeme pomocí spojky „že“, když si např. Petr myslí, že Jitřenka není Večernice) – nelze chápat ani jako příčinu, ani jako následek toho, že používáme jazyk. Ve skutečnosti jde do velké míry o dvě stránky téže mince, protože těžko můžeme někomu, s kým se nedomluvíme, připisovat přesvědčení týkající se nějaké konkrétní propozice.

Chomsky hovoří o univerzální gramatice, která je zabudována v našem mozku, Jerry Fodor podobně hovoří o mentálštině¹⁵ jako o jazyku lidské mysli, který předchází všem mluveným jazykům. Jakkoli takové návrhy mohou znít přitažlivě, těžko obstojí vůči podobným námitkám, jaké už byly vzneseny proti psychologizaci významu. Není vůbec jasné, jak by mělo být možné mentálštinu nebo univerzální gramatiku popisovat a tento popis ověřovat. Především ale není jasné, jak by v ní mohla platit nějaká jazyková pravidla. Tím se ale už dostáváme k Wittgensteinově argumentaci proti soukromému jazyku a také k závěrečnému oddílu Mikušiakovy knihy, který je věnován sociální teorii významu.

Sociální teorie významu

Východiskem tohoto posledního přístupu jsou postřehy pozdního Wittgensteina, především z jeho *Logických zkoumání*. Aby mohla být vůbec řeč o správnosti nebo nesprávnosti nějakého jednání, musí to podle Wittgensteina posuzovat více lidí. Pokud se tedy konkrétní jednotlivec rozhodne vytvořit si svůj vlastní jazyk popisující jeho vnitřní svět, bude moci každé použití tohoto jazyka arbitrárně zpětně prohlašovat za správné. Znění pravidel, jejich interpretace i aplikace jsou zcela na něm. To ale znamená, že nakonec o žádných pravidlech hovořit nelze.

Podle sociální teorie významu může tedy smysluplný jazyk vzniknout a udržovat se pouze v rámci komunity, jejíž členové se navzájem v jeho používání korigují. Mikušiak přináší základní přehled různých podob tohoto přístupu, mimo jiné

13 Mikušiak, M., *Filozofia jazyka. Medzi logikou a psychológiou*, c.d., s. 114.

14 Davidson, D., *Radical Interpretation*. In: *týž, Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford, Clarendon Press 2009, s. 125–139.

15 Fodor, J., *Lot 2: The Language of Thought Revisited*. Oxford, Clarendon Press 2008.

i snahy ukotvit vývoj jazyka v evolucionistickém vědeckém paradigmatu. Motivací k tomu může být snaha objasnit a konkretizovat Wittensteinův pojem sdílené formy života jakožto nutné podmínky pro vznik sdílených pravidel, a tedy i jazyka.¹⁶

Z mého pohledu Mikušiak správně upozorňuje na to, že není vůbec jasné, co konkrétního si můžeme od evolučních objasnění toho, jak jazyk vznikl, slibovat. Bylo by naivní očekávat, že teprve takto se v nějakém definitivním smyslu dozvíme, co to vlastně jazyk je. Ostatně by se jednalo o sklouznutí zpět do již probraného naturalizujícího Chomského přístupu. Nicméně to, že vůbec o návaznosti sociální teorie významu na teorie evoluce lze uvažovat, představuje pro sociální teorii významu jistou výhodu oproti čistě fregovskému pojetí.

V recenzované knize si můžeme přečíst shrnutí diskusí o tom, zda je rozdíl mezi lidským jazykem a zvířecími formami komunikace spíše kvalitativní, nebo pouze kvantitativní. Mikušiak tyto polemiky vidí jako špatně založené, připodobňuje je k diskusím, v nichž by někdo chtěl rozhodovat o tom, zda moderní smartphony představují oproti prapůvodním bytelným mobilním telefonům z devadesátých let minulého století revoluční, nebo ne zas tak zásadní změnu. Podobnost je zjevná a musím souhlasit s tím, že jsou z tohoto hlediska diskuse o specifčnosti lidského jazyka velmi problematické. Nicméně v návaznosti na již zmíněný Mikušiakův postřeh, že „určitost pojmu je relativní pojem“,¹⁷ bych řekl, že nějaká diskuse může být zásadní, i když se v ní používají poněkud neurčité pojmy. Případný verdikt, nahlíží-li na zvídavost schopna myslet a smysluplně komunikovat, může mít důsledky pro etiku našeho zacházení se zvířaty a jejich práva, takže mi v tomto případě přijde autorův kvietismus přehnaný.

Jako přínosný příspěvek k objasnění toho, jak konkrétně společenské interakce souvisejí s fungováním jazyka, Mikušiak uvádí především Davidsonovu teorii radikální interpretace. Davidson v návaznosti na Quina¹⁸ konstatuje, že při interpretaci výpovědí druhých lidí nemůžeme vycházet z ničeho jiného než z pozorování toho, jak daný výraz používají a jak se přitom celkově chovají. Nicméně od tohoto pozorování vede cesta k tomu, abychom druhým lidem začali připisovat myšlenky, pocity a další stavy jejich mysli. Schopnost takto vyčíst z chování druhých, co se v nich děje, tedy souvisí se schopností ovládat jazyk. Není to ale tak, že bychom při interpretaci pouze hledali to, co je skryto někde v hlubinách mysli člověka, s nímž hovoříme. Jazyk a objektivní význam je možný, jenom pokud dovedeme číst mysl ostatních – ale stejně tak to platí i naopak. K mysli druhých bychom neměli přístup bez jazyka. Nejedná se tedy o návrat k nějaké jednoduché verzi psychologismu, a už vůbec ne k Chomského a Fodorovým předpokladům myšlení, které tu podle nich muselo být už před jazykem.

16 Viz Wittgenstein, L., *Filozofická zkoumání*, c.d., § 241.

17 Mikušiak, M., *Filozofia jazyka. Medzi logikou a psychológiou*, c.d., s. 191.

18 Např. Quine, W. V. O., *Word and Object*. Cambridge, Mass., MIT Press 1960.

V souvislosti s naší schopností číst mysl druhých Mikušiak také podle mě velmi trefně kritizuje snahy hledat evoluční mezistupeň mezi člověkem a živočichy, kteří ještě nevládnou srovnatelně komplexním jazykem. Pokud k ovládnutí jazyka musíme předpokládat naši schopnost navzájem si více méně přesně připisovat propoziční postoje (vyjadřované větami zmíněného typu „Petr si myslí, domnívá se, obává se apod., že venku prší“), pak musíme předpokládat, že naši prapředkové dokázali zaujímat propoziční postoje ještě bez jazyka. To ale z výše popsaných důvodů nedává úplně dobrý smysl. Je tedy otázka, nakolik v rámci pojmů, na jejichž základě chápeme, co je to jazyk, zbývá pro nějaký zajímavý evoluční mezičlánek místo. Případně co by takový mezičlánek mohl pomoci osvětlit. To samozřejmě neznamená, že nemá smysl zkoumat podrobnosti evoluce lidského rodu, jenom není jasné, zda tato zkoumání mohou přinést něco netriviálního pro filosofii jazyka. V tomto bodě Mikušiak opět ukazuje, jak může filosofie jazyka zkoušet promlouvat k širší veřejnosti a korigovat neadekvátní a naivní důvěru v empirické vědy jako zdroj všeho poznání.

Závěr

Je zjevné, že autorovi je celkově nejbližší poslední přístup, tedy sociální teorie významu, ve které lze spatřovat i jistou syntézu předchozích přístupů. Především umožňuje vytěžít Fregovy vhledy týkající se objektivní a sdílené povahy jazyka a jazykových významů, ale zároveň umožňuje zbavit se platonismu, který na první pohled vypadá jako jediný možný rámec, do kterého je lze zasadit. Bylo by možné zkoumat i další přístupy k jazyku, které také vycházejí z pozdního Wittgensteina. Zvláště inferencialismus rozpracovaný takovými autory, jako jsou Wilfrid Sellars nebo Robert Brandom, nebo u nás Jaroslav Peregrin.

Mikušiak ovšem explicitně odmítá předpoklad, že by výsledkem jeho úvah měla být nějaká definitivní teorie významu, a že by se tedy poslední z probíraných přístupů osvědčil jako ten nejsprávnější. Chce si zachovat určitý odstup od tvoření teorií a držet se Wittgensteinovy zásady „Nepřemýšlej, ale sleduj“, kterou ostatně sám cituje. Stejně jako ve Wittgensteinově, tak i v Mikušiakově případě považuji za přednost, že nás staví před otázku, nakolik je možné zůstat tímto způsobem „nad“ jednotlivými přístupy a být pouhým pozorovatelem. I pokud si odpovíme, že si nelze tímto způsobem zachovat nestrannost, přece můžeme uznat, že od jednotlivé omezené perspektivy můžeme získat alespoň částečný odstup a docenit i přínos těch ostatních. Mikušiakova kniha posiluje naději, že se pak budeme méně podobat Curryho slepcům.

Pavel Arazim